

DE VLAKTE VAN DE RAAN IN ARCHEOLOGISCH PERSPECTIEF

Inge Zeebroek¹, Ine Demerre^{1,2}, Tom Lenaerts¹ en Marnix Pieters¹

¹ Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE), Koning Albert II-laan 19-bus 5, B-1210 Brussel, België. Email: inge.zeebroek@rwo.vlaanderen.be

² Provinciaal Museum Walraversijde, Nieuwpoortsesteenweg 636, B-8400 Oostende, België. Email: ine.demerre@rwo.vlaanderen.be

1. Inleiding

Met deze bijdrage wordt een eerste overzicht gepresenteerd van de beschikbare informatie over de in het onderzoeksgebied aanwezige archeologische erfgoedwaarden. Het spreekt voor zich dat in dit stadium van het onderzoek – vooral gezien de korte historiek van de cel maritieme archeologie en varende erfgoed – dit overzicht enkel de huidige stand van zaken weergeeft en geen finale synthese kan zijn, noch een betrouwbare prognose van het potentieel van deze zone op archeologisch vlak. Hiervoor is verder onderzoek nodig, zowel op het terrein zelf als in de literatuur, archieven, musea en particuliere collecties.

De begrenzing van het onderzoeksgebied, overgenomen uit het juni-nummer van de Grote Rede (Desnerck et al., 2006), is aangeduid op Fig. 1. Het gebied is dus een stuk groter dan de eigenlijke top van de zandbank 'Vlakte van de Raan', zoals aangeduid op de zeekaarten gerealiseerd door de Vlaamse Hydrografie van MD&K (Maritieme Dienstverlening en Kust).

De beschikbare informatie bestaat enerzijds uit gegevens geput uit archeologische en historische literatuur en anderzijds uit de gegevens aanwezig in vier databanken (www.maritieme-archeologie.be, www.vlaamsehydrografie.be, www.thewrecksite.com en de databank ArchisII van de Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten (RACM)). Deze informatiebronnen hebben zowel betrekking op verdrinken nederzettingen, gebeurtenissen, geïsoleerde artefacten als op scheeps- en andere wrakken.

Slechts een handvol archeologische sites uit het onderzoeksgebied zijn ook nader archeologisch onderzocht zoals de zgn. Zeebrugge-site (Vandenberghe, 1997, 2006; Van Dromme, 2006) en het scheepswrak 't Vliegent Hart (Van der Horst, 1991; Hildred, 2001). Een groot deel van de voorwerpen geborgen op de wraksite van 't Vliegent Hart zijn te zien in het Zeeuws Maritiem MuZEEum (Weber, 2006) te Vlissingen. Beide archeologische sites worden kort apart besproken aan de hand van de beschikbare literatuur.

2. Wraksites in het onderzoeksgebied

2.1. Een overzicht

Al de uit het onderzoeksgebied gekende wraksites (Fig. 1) worden zowel chronologisch als geografisch in groepen verdeeld (Table I). De lijst met de wraksites waarop de analyse is gebaseerd, is toegevoegd in een bijlage achteraan deze bijdrage. Over een aantal van deze is verspreid in de literatuur bijkomende informatie te vinden zoals bijvoorbeeld over de UC-14 in een publicatie van Termote (1999).

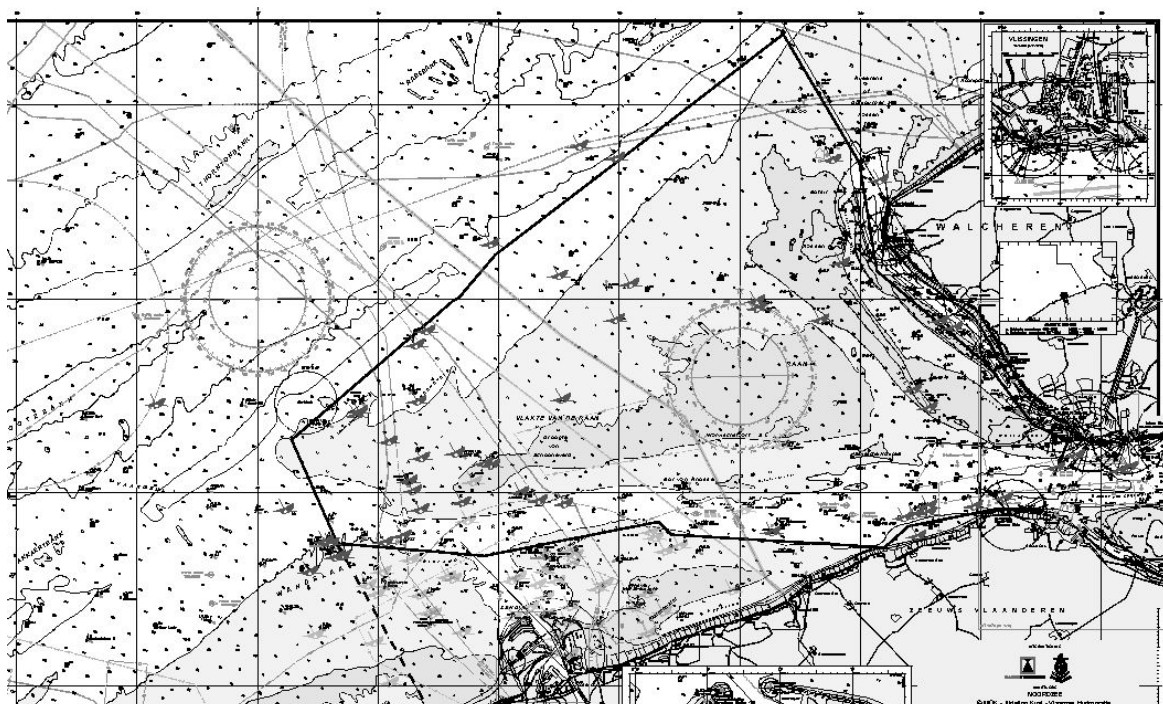

Fig. 1. Overzichtskaart met aanduiding van de in deze bijdrage behandelde archeologische sites.

Tabel I. Wrakken op de 'Vlakte van de Raan', chronologisch ingedeeld naar geologische locatie.

	'Vlakte van de Raan' België	'Vlakte van de Raan' Nederland
15 ^{de} – 18 ^{de} eeuw	2	3
19 ^{de} eeuw	1	2
20 ^{ste} eeuw	5	5
WOI	3	1
WOII & WOII/I	4	4
Niet gedateerd	8	9
TOTAAL	23	24

De tabel en de bijlagen laten onmiddellijk enkele vaststellingen toe. Er is in het onderzoeksgebied enkel informatie beschikbaar over de periode na 1500. Het ensemble wordt volledig gedomineerd door sites uit de vorige eeuw domineren, samen met ongedateerde sites. Bij de oudere sites komt vooral de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) naar voor. Dit is ongetwijfeld voor een stuk te wijten aan de nabijheid van Middelburg, één van de belangrijkste centra van de VOC.

In absolute aantallen is er weinig verschil aan te duiden tussen het Belgische deel en het Nederlandse deel van het onderzoeksgebied, alleen is het Belgische deel opmerkelijk kleiner in oppervlakte, dus rijker aan archeologische sites. Maar het feit dat sites uit de 20ste eeuw in de aantallen domineren en het grote gewicht van niet gedateerde sites maant tot voorzichtigheid bij conclusies. Vermits beide aspecten er vooral op wijzen dat tot nog toe relatief weinig onderzoek is verricht naar deze wraksites. Gestructureerd onderzoek kan ongetwijfeld op korte termijn het beeld grondig wijzigen.

Wat de ruimtelijke spreiding betreft, valt op dat het centrale deel van de 'Vlakte van de Raan' zo goed als vrij is van wraksites, terwijl een grote concentratie aanwezig is ten noordwesten van Zeebrugge. Het onderzoek is nog niet ver genoeg gevorderd om deze spreiding te verklaren, maar de grote concentratie ten noordwesten van Zeebrugge is wellicht voor een deel te wijten aan de aanwezigheid van een Duitse duikbootbasis te Brugge/Zeebrugge. Het centrale deel van de 'Vlakte van de Raan' is ook het meest ondiepe deel, dus een zone te mijden voor de scheepvaart, wat de schaarste aan wrakken kan verklaren. De aanwezigheid van een duikbootbasis te Brugge/Zeebrugge ligt waarschijnlijk ook aan de basis van de iets betere vertegenwoordiging van WOI wrakken binnen het Belgische deel van de 'Vlakte van de Raan'.

2.2. 't Vliegent Hart

In de literatuur is sprake van twee verschillende benamingen voor dit schip: vliegend hart en vliegend hert. Daardoor bestaat enige onduidelijkheid. Het is maar een letter verschil, maar het betekenisverschil is wel heel groot. Een 'vliegend hert' is wel een thema dat gekend is, bijvoorbeeld onder de voorstellingen aanwezig op Vlaamse haardstenen, zoals aangetoond door het onderzoek naar de pottenbakkerij Dupont te Poperinge (Adriaen en Adriaen, 2006). Het is als naam voor een schip wel zinvol, gezien de te verwachten en zeer goed op een schip toe te passen kenmerken van een hert dat kan vliegen: snel en gracieus. Bovendien komt in het familiewapen van Johan van Buytenhem, één van de bewindhebbers en ook burgemeester van Vlissingen, een springend hert voor.

Over het onderzoek naar dit scheepswrak is al heel wat gepubliceerd (o.a. Weber, 1987; Van der Horst, 1991; Arent en Jacobi, 1993; Hildred, 2001). Mörzer Bruyns en Van der Horst (2006) rapporteerden zeer recentelijk nog over de navigatie-instrumenten aangetroffen op de wraksite.

't Vliegent Hart verdween begin februari 1735, slechts enkele uren na het vertrek van de rede van Vlissingen, onder de golven. Pas in 1981 werden de eerste resten van het wrak opnieuw gelokaliseerd (Van der Horst, 1991). De historie van dit schip is een goed voorbeeld van het vaak complexe traject (Muckelroy, 1978; Gibbs, 2006) dat wordt afgelegd voordat een schip als wrak op de bodem van de zee belandt, een traject dat de interpretatie van de materiële resten sterk bemoeilijkt. Eerst en vooral zijn allerlei dingen weggedreven: dit is vastgesteld door de opvarenden van de loodsboot de Mercurius, maar ook werden in de weken en maanden na het vergaan acties ondernomen om de op de Vlaamse kust (o.a. te Blankenberge en Nieuwpoort) aangespoelde goederen terug te vorderen. Een groot deel van de losliggende dingen die konden drijven zijn dus reeds op het moment van de schipbreuk verwijderd uit het ensemble.

Ook werden daarna met wisselend succes allerlei bergingspogingen ondernomen. Door deze activiteiten verlieten heel wat objecten de wraksite: 700 flessen wijn, een ijzeren kanon, tin uit de kajuit, zware touwen, ... om er slechts enkele te noemen. Desondanks is het ensemble van voorwerpen dat in de periode 1981-2000 werd geborgen van deze wraksite nog imposant te noemen (Van der Horst, 1991). Spijtig genoeg zijn de vondsten niet in zijn geheel bestudeerd en gepubliceerd. Tot de vondsten behoren bijvoorbeeld dichtgesoldeerde loden vaten met tabak, plat-ronde loden containers dienden dan weer om kazen te verpakken (Van der Horst, 1991). Belangrijk in deze context is te vermelden dat het scheepswrak zich onder ongeveer 1m afdekkend bodemsediment bevond, wat er zou kunnen op wijzen dat de 'Vlakte van de Raan' een geschikte omgeving is wat de bewaring van scheepsresten betreft. Wrakresten worden blijkbaar na verloop van tijd afgedekt en op die wijze efficiënt beschermd tegen zowel fysico-chemische als biologische degradatie.

Dezelfde dag waarop 't Vliegend Hart schipbreuk leed, was enkele uren tevoren de Anna Catharina ook reeds in de golven verdwenen (Van der Horst, 1991). Tot op heden zijn de wrakresten van dit schip, voor zover bekend, nog niet gelokaliseerd. Het onderzoeksgebied bevat dus de resten van twee VOC-schepen die op dezelfde dag vergaan zijn en die ook samen waren uitgevaren: een bijzondere situatie voor de studie van de materiële leefwereld binnen de context van de door de VOC uitgeruste schepen.

2.3. De Zeebrugge-site

Op deze plaats zijn sinds 1990 ettelijke honderden, vooral metalen voorwerpen, uit het water gehaald die globaal genomen kunnen gedateerd worden in de periode late 15de - begin 16de eeuw. Twee laatmiddeleeuwse munten uit de periode eerste helft/midden 15de eeuw en wellicht afkomstig uit het gebied van de Middellandse Zee verschaffen wellicht een '*terminus post quem*' voor het ensemble. De meerderheid van deze voorwerpen is vervaardigd uit brons of messing: het betreft kandelaars, pijlgewichten, mortieren, vijzels, een grape op drie poten, onderdelen van tapkranen, ... Daarnaast werden ook voorwerpen in tin, ijzer, lood, been, hout en steen aangetroffen, waaronder een gietvorm voor een insigne/medaille met de voorstelling van de 'Mis van de Heilige Gregorius'. Bij de aangetroffen voorwerpen bevinden er zich ook een groot aantal uit de religieuze sfeer. Voor een meer volledige lijst van de aangetroffen voorwerpen verwijzen we de lezer graag naar de bijdragen van Vandenberghe (1997, 2006) omtrent dit ensemble. De meest in het oog springende vondst is ongetwijfeld een goed bewaarde smeedijzeren bombarde die bij het aantreffen nog met het originele touwwerk aan het houten onderstel verbonden was (Van Dromme, 2006). Resten van een schip werden evenwel niet waargenomen. De aanwezigheid van grote hoeveelheden identieke voorwerpen doet vermoeden dat het om een deel van de lading van een vrachtschip gaat. De afwezigheid van resten van een scheepswrak maakt de interpretatie van dit ensemble echter niet gemakkelijker. Dit ensemble illustreert ook zeer goed de complexiteit van onderzoek op zee in weinig gunstige omstandigheden.

De hierboven vermelde bombarde staat sinds 2005 – na jaren conservatie – opgesteld in de ontvangsthal van het hoofdkantoor van de haven van Zeebrugge (MBZ). De overige voorwerpen van deze uitzonderlijke collectie worden bewaard door de vzw Maritieme Archeologie en een selectie was onlangs nog te zien op de tentoonstelling 'Verdronken Verleden-Drowned Past' die plaats vond in het Provinciaal Hof te Brugge van 1 tot 30 september 2006.

3. Verdronken nederzettingen in het onderzoeksgebied

Bij een vergelijking van de huidige Scheldemonding met deze van omstreeks 1300 AD, zoals afgebeeld door Verhulst (1995), vallen onmiddellijk een groot aantal verschillen op. De toenmalige kustlijn lag een heel eind verder in zee, ongeveer ter hoogte van de denkbeeldige rechte lijn Blankenberge-Westkapelle. Het land reikte ook tot voorbij de havendammen van de haven van Zeebrugge (Verhulst, 1995). De driehoekige vorm van de huidige monding was omzeggens volledig ingevuld met een aantal eilanden: 'Waterdunen' (Buntinx, 1968), 'Wulpen' en 'Koezand', waarvan de ligging in grote lijnen kan afgeleid worden uit geschreven en iconografische bronnen. Van het eiland 'Schoneveld' daarentegen is enkel het bestaan gekend (Kuipers, 2004). Het verdwijnen van deze eilanden in de Scheldemonding is een verschijnsel analoog aan de kusterosie, die plaats greep in de periode late 14de - 15de eeuw langsheen de Vlaamse kust en die toen heel wat land samen met de eropliggende nederzettingen in zee deed belanden. Voorbeelden van hiervan zijn Walraversijde (Kightly *et al.* 2000, 2003), Mariakerke, Oostende (Laurent, 1986), Blankenberge en Heist.

Vanuit archeologische hoek is aan dit gegeven in België, voor wat betreft de Scheldemonding, tot nog toe geen of haast geen aandacht geschonken. Er bevindt zich hieromtrent voorlopig ook geen informatie in de databank maritieme-archeologie. Het leidt geen twijfel dat van die periode nog relictten aanwezig zijn in het huidige mondingsgebied van de Schelde, alleen is er nog niet actief naar gezocht.

Historische onderzoek daarentegen is wel al verricht, zoals de studie van Buntinx (1968) over 'Waterdunen' aantoont. Voor meer uitgebreide informatie omtrent de geografische evolutie van de Scheldemonding verwijzen we naar een eerdere bijdrage in deze bundel (Termote, 2006).

In het Nederlandse deel van het onderzoeksgebied zijn daarentegen wel enkele sites – andere dan wraksites – geregistreerd. Het betreft o.a. een aantal pre- en protohistorische vondsten, zoals een bronzen hielbijl en vuurstenen artefacten en restanten van iets wat wellicht als een dijkstructuur is te interpreteren.

4. Synthese en discussie

De vondsten van de Zeebrugge-site vertegenwoordigen tot nog toe het oudste archeologische ensemble afkomstig van de 'Vlakte van de Raan'. Het uitzonderlijke karakter van dit ensemble maakt een verder onderzoek van de site en zijn onmiddellijke omgeving zeker de moeite waard. Een dergelijk onderzoek kan bijdragen tot de interpretatie van dit bijzonder intrigerend ensemble.

Daarnaast bevinden zich in dit gebied ook de resten van misschien wel vier VOC-schepen. Van slechts één hiervan is de exacte lokalisatie met zekerheid gekend. Daarnaast bevat het gebied ook een staalkaart van scheepswrakken uit de periode 19de - 20ste eeuw. Zeker in het Belgische deel zijn resten uit WOI goed vertegenwoordigd. Kortom, vanuit archeologisch standpunt is dit gebied zeker de moeite waard. De aanwezige materiële bronnen belichten immers op de aan materiële bronnen geëigende manier de geschiedenis van de ruimere regio. Maar zoals gezegd kan niet genoeg worden benadrukt dat het gebied archeologisch gezien nog '*terra incognita*' moet genoemd worden.

Referenties

- Adriaen J. en Adriaen M. (2006). Het aardewerk van de pottenbakkerij Dupont te Poperinge. Van Mensen en Dingen, IV-3: 193-328.
- Arent P. en Jacobi H. (1993). De schat van het Vliegend Hert. Compagniesgeld en smokkelgeld uit een VOC-schip, Leiden.
- Augustijn B. (1992). Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed in Maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw, 2 vol. Brussel. 731 pp.
- Buntinx W. (1968). Waterdunen, een vergeten stad in Zeeuws-Vlaanderen. Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXII: 1-30.
- Desnerck R., Devos M., Haspeslagh J., Lanszweert W., Parmentier J., Seys J., Termote T. en Van Cauwenbergh C. (2006). Zeewoorden verklaard: De Vlakte van de Raan. De Grote Rede, 16: 25-26.
- Gibbs M. (2006). Cultural site formation processes in maritime archaeology: disaster response, salvage and muckelroy 30 years on. The International Journal of Nautical Archaeology, 35(1): 4-19.
- Hildred A. (Ed.). VOC Anniversary Shipwreck Project. Report on the excavation of the Dutch East Indiaman Vliegend Hart. July – August 2000. 60 pp.
- Lighty C., Pieters M., Tys D. en Erynck A. (2000). Walraversijde 1465. De bloeiperiode van een vissersdorp aan de zuidelijke Noordzeekust.

- Kightly C., Pieters M., Gevaert G., Denis H. en Goigne J. (2003). Walraversijde 1465 van archeologische opgraving tot daadwerkelijke reconstructie.
- Kuipers J.J.B. (2004). Sluimerend in Slik. Verdrongen dorpen en verdrongen land in zuidwest Nederland. Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. 120 pp.
- Laurent R. (1986). De havens aan de kust en aan het Zwin (doorheen oude plannen en luchtfoto's), Brussel.
- Mörzer Bruyns W.F.J. en Van der Horst A.J. (2006). Navigational equipment from 't Vliegend Hart (1735). *The International Journal of Nautical Archaeology*, 35(2): 319-325.
- Muckelroy K. (1978). *Maritime archaeology, new studies in maritime archaeology*. Cambridge, London, New York, Melbourne. 270 pp.
- Termote T. (1999). Verdwenen in de Noordzee. De geschiedenis van de Duitse U-boten aan de Belgische kust in de Eerste Wereldoorlog en opheldering over het lot van vijftien verdwenen onderzeeërs, Erpe. 164 pp.
- Termote J. (2006). De Vlakte van de Raan in een historisch-geografisch perspectief. In: *De Vlakte van de Raan van onder het stof gehaald*. Coosen J., Mees J., Seys J. en Fockedeij N. (Eds.). VLIZ Special Publication, 35: huidig volume.
- Vandenberghe S. (1997). Découvertes importantes de la fin du 15ième et le début du 16ième siècle provenant du fond de la mer du Nord en face du port de Zeebrugge. p. 87-90. In: *Travel Technology & Organisation in Medieval Europe*. De Boe G. en Verhaeghe F. (Eds.). *Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*. Volume 8, I.A.P. Rapporten 8, Zellik.
- Vandenberghe S. (2006). Belangrijke vondsten van de Zeebrugge-site. p. 19-20. In: *Colloquium: Ter zee of niet ter zee – 2de international colloquium over maritieme en fluviale archeologie in het zuidelijke Noordzeegebied*. Brugge (B), 21-23 September 2006. Pieters M., Gevaert G., Mees J. en Seys J. (Eds.). VLIZ Special Publication 32, Oostende, Belgium.
- Van der Horst A.J. (1991). Met geen drooge oogen om tesien. De ondergang van het VOC-retourschip 't Vliegend Hart in 1735. *De Bataafsche Leeuw*, Amsterdam. 81 pp.
- Van Dromme M. (2006). Conservering van een smeedijzeren bombarde afkomstig van de Zeebrugge-site. p. 21-22. In: *Colloquium: Ter zee of niet ter zee – 2de international colloquium over maritieme en fluviale archeologie in het zuidelijke Noordzeegebied*. Brugge (B), 21-23 September 2006. Pieters M., Gevaert G., Mees J. en Seys J. (Eds.). VLIZ Special Publication 32, Oostende, Belgium.
- Verhulst A. (1995). *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*. Gemeentekrediet. 191 pp.
- Weber W. (1987). Een gezonken V.O.C. schip. 't Vliegend Hart. Middelburg.
- Weber W. (2006). Een Nederlander kent zijn eigen verleden niet meer, de 't Vliegend Hart collectie is daarom schijnbaar verstopt in het MuZEEum. p. 87-90. In: *Colloquium: Ter zee of niet ter zee – 2de international colloquium over maritieme en fluviale archeologie in het zuidelijke Noordzeegebied*. Brugge (B), 21-23 September 2006. Pieters M., Gevaert G., Mees J. en Seys J. (Eds.). VLIZ Special Publication 32, Oostende, Belgium.

Websites - Databanken

www.maritieme-archeologie.be
www.thewrecksite.com
www.vlaamsehydrografie.be
www.vocshipwrecks.nl

Bijlage

Lijst van in dit overzicht opgenomen wraksites. De informatie is afkomstig uit de vier eerder vermelde databanken.

België

- ZZ B 124/312: Zeebrugge-site, eind 15de - begin 16de eeuw
- ZZ 129/306b, 'tVliegent Hart: 1729-1735, VOC
- ZZ 126/309d: onbekend wrak, mast en tuig waargenomen in 1888
- ZZ 129/306a, Z-442 André Jeanine: 1941-1961, Belgisch
- ZZ B 123/301, Neutron: 1965 Nederlands
- ZZ B 123/305, Capella: 1987, Frans, opgeruimd
- ZZ 123/303, N-12 Arthur: 1997, Belgisch, opgeruimd
- ZZ 125/310: onbekend 20ste eeuws wrak
- ZZ B 124/305, Maori HMS: 1915, Brits, opgeruimd
- ZZ B125/306a, UC-4?: 1918, Duits, gedeeltelijk opgeruimd
- ZZ B125/306b, UB-59 / UC-4 / C-31?: Duits of Brits, 1918
- ZZ B 127/304a & b: onbekend 20ste eeuws wrak
- ZZ B 123/303 a & b, Samsip: 1944, Amerikaans
- ZZ B 127/306, LST-80: 1943-1945 (mijn), Brits
- ZZ B 125/311, Samselbu (voorschip): 1944 – 1945, Brits
- ZZ B 124/306: onbekend wrak
- ZZ B 124/308: onbekend wrak
- ZZ 126/309 b: onbekend wrak
- ZZ 126/309 c: onbekend wrak
- ZZ 125/313: onbekend wrak
- ZZ 123/302: onbekend wrak
- ZZ 124/300: onbekend wrak, opgeruimd
- ZZ B 126/309 a: onbekend wrak

Nederland

- 38310 a, Walcheren?, Nederlands
- 38339: 17-19de eeuw, VOC?
- 48501 Woestduyn? (1779), Nederlands, VOC?
- 46722: houten vissersschip, vóór 1883, Belgisch
- 38334, Caesum Sletten: vóór 1901
- 38336, Loodsschoener 15: 1911, Belgisch
- 48514, Vestland ? : 1925, Deens
- 50822: onbekend wrak, na 1850
- 38310 b: onbekend wrak
- 49426: onbekend wrak
- 131/308, UC-14: 1917, Duits
- 49427: onbekend wrak
- 46694: onbekend wrak, wellicht Duits
- 124/321, Fort Maisonneuve: 1944, Canadees
- 400783, B-17?: 1944, Amerikaans
- 38308: onbekend wrak
- 46850: onbekend wrak
- 46849: onbekend wrak
- 46851: onbekend wrak
- 38309: onbekend wrak
- 38312: onbekend wrak
- 38307: onbekend wrak
- 46852: onbekend wrak
- 131/309: onbekend wrak